

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҶОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

— 2-2021 —

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.
«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналы бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳририят ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

МАКСУДОВ Р.Х.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҒОНОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (Жанубий Корея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН.(Германия)

БАХОДИРХОҒОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАҒДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҒАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҒОНОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррир: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳлар: Шералиева Ж.
Мамаджонова М.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-80
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди: 02.07.2021

Қоғоз бичими: 60×84 1/8

Босма табағи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 50 нусха

Буюртма № 49

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

Фарғона,
2021.

М.Умурзақова	
Туркистонда ягона қишлоқ хўжалиги солиғининг жорий этилиши: муаммолар ва ечим	167
Ҳ.Жўраев, Х.Мадазимов	
Образли ибтидоий тасаввурлардаги муштарак жиҳатлар	170
М.Юсупова	
Ўзбек шеъриятида Навоий образи	172
Ю.Каримова	
“Лисонут-тайр” достонида фольклор аънаналари	175
М.Омонова	
Эркин Самандарнинг “Тангри қудуғи” тарихий романида аънавий мотив ва тимсолларнинг ўрни	179
Ҳ.Раҳматжонова	
Сатирада ижтимоий руҳ ифодаси	182
Ш.Каримова	
Девин Девис – шарқ адабиёти тадқиқотчиси	184
С.Олимжонов	
Роман поэтикаси ҳақида баъзи қарашлар (Улуғбек Ҳамдам ва Эрих Мария Ремарк романлари мисолида)	187
Д.Юлдашева	
Болалар шеърий матнларида мазмуний перцепциянинг ифодаланиши	191
Н.Умарова	
Навоий қўллаган рўмол тушунчали сўзлар этимони	194
И.Хабибжонов	
Форс-тожик тилидан ўзлаштирилган солиқ-божхона терминлари	197
А.Зинатуллина	
Ўзбек ва француз тилларидаги мураккаб гаплар ва уларнинг хусусиятлари	200
Н.Сабирова	
Социолингвистик тадқиқотлар ва уларнинг ривожланиш босқичлари	203
Д.Газиёва, М.Қўшматова	
Иборашунослик нуқтаи назаридан маданиятлараро ўзаро тушуниш хусусида	208
И.Деҳқонов	
Француз, ўзбек ва рус тилларида содда нутқнинг қиёсий таҳлили: таржимада лексик эквивалент топиш муаммоси	212
Д.Махаметова	
Хорижий тилни ўргатишда инновацион технологиялар	215
Х.Марипова	
Немис тилида фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятлари ва уларнинг синонимларини ўзбек тилида берилиши	219
Г.Сайдалиева	
Тилшуносликда абсолют синонимларнинг ўрни	222
С.Юлдашев	
Замонавий таълим тизими ва унинг омиллари	226
Ж.Оришев	
Таълим жараёнида лойиҳали таълим усулидан фойдаланиш афзалликлари	228
Ш.Арипов	
Ўғил болаларни оилавий муносабатларга тайёрлашда мактаб, маҳалла ва оналар ҳамкорлиги	232
Н.Хошимова	
Гендер тили тадқиқида фалсафий қарашлар	236
А.Мухиддинов	
Тилнинг семантик майдонини когнитив тилшунослик доирасида талқин этилиши	239
ФАНИМИЗ ФИДОЙИЛАРИ	
ИЛМГА БАХШИДА УМР	243

УДК: 809.1+415.4

НАВОИЙ ҚЎЛЛАГАН РЎМОЛ ТУШУНЧАЛИ СЎЗЛАР ЭТИМОНИ

ЭТИМОН СЛОВ С КОНЦЕПТОМ ПЛАТОК, ИСПОЛЬЗОВАННЫХ НАВОИ

ETYMON OF THE WORD WITH THE CONCEPT HEADSCARF, USED BY NAVOI

Умарова Наргизахон Рустамовна¹¹Умарова Наргизахон Рустамовна– ФарДУ тилшунослик кафедраси доценти,
филология фанлари номзоди.**Аннотация**

Мақолада кийим ва либос сўзларининг услубий фарқланиши, шоир асарларида қўлланган кийим номларининг таснифи, рўмол тушунчали сўзлар этимологияси ва семантикаси хусусида фикр юритилади.

Аннотация

В статье рассматриваются стилистические различия между словами одежда и платье, классификация названий одежды, используемых в произведениях поэта, этимология и семантика слов с понятием платок.

Annotation

This article discusses the stylistic differences between the words clothes and dress, the classification of the names of clothes used in the works of the poet, the etymology and semantics of the words with the concept of headscarf.

Таянч сўз ва иборалар: категория, кийим, либос, тасниф, луғат, этимон маъно.

Ключевые слова и выражения: категория, одежда, платье, классификация, лексика, этимология значение.

Key words and expressions: category, clothes, dress, classification, vocabulary, etymological meaning.

Либос арабча сўз (кўплиги албусот⁶) бўлиб, адабий тилнинг юқори услубига хосдир. Уст-бош, энгил маъносида либос сўзи кийим сўзига синоним бўла олади. Кийим сўзи умумхалқ тили лексикасида кенг тарқалган нейтрал сўз бўлиб, адабий ва сўзлашув тилида ҳам қўлланаверади. Либос сўзи эса кўпроқ ёзма бадиий нутққа хосдир. Либос туркий тилга оид энг қадимий ёзма ёдгорликларда учрамайди. Бу сўз XII аср ёзма ёдгорлиги ҳисобланмиш “Ҳибатул-ҳақойиқ”да қўлланган: *Танаббур либасын кәйип аз салин (Аҳмад Юғнакий)*.

XV асрга келиб кийим сўзи ўрнида услубий мақсадларда либос сўзи адабий асарларда кенг кўламда қўллана бошлаган: *Турфа ойедур узоринг, кўк анга мовий либос, Анжум онинг танга-танга босма қилгон зарҳали (Навоий, FC)*.

Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийнинг адабий тил тараққиёти борасидаги буюк хизматларини эътироф этар экан: “Туркий тилнинг ўлган жасадиға Масеҳ нафаси била руҳ кюрди ва ул руҳ топқонларға туркий алфоз тору пудидин тўқулған хулла ва ҳарир кюрди”. Эътироф этилганидек, шоир Масеҳ нафаси билан қайта руҳ топган туркий тилга туркча сўзлар ўриш-арқоғидан тўқилган гўзал

ҳарир кийимлар кийгазди. Навоийгача ҳеч ким “бокира маънолар” танасига бунчалик гўзал туркона либослар кийдира олмаган эди [1,122], дейди. Ҳусайн Бойқаро шоирона истиоралар билан ифода этган бу фикрларда ҳеч бир муболаға йўқ. Туркий тилнинг ўриш-арқоғидан тўқилган гўзал ҳарир кийимларни мумтоз руҳнинг бокира маъноларига кийдириш биз таҳлил қилаётган либос номлари билан бевосита алоқадордир.

Либос сўзининг бу каби мажозий маънолари Қуръоннинг “Бақара” сурасида эр ва хотин бир-бири учун либос эканлиги баёнида ҳам кузатилади: “...Улар сизга либосдир, сиз уларга либосдирсиз” (187-оят). “Набаъ” сурасида эса либос сўзи тунга нисбат берилиб `ором`, `ҳузур` тушунчаларини ифодалайди: “Ва уйқуларингизни роҳат қилиб қўйдик(9-оят); Ва тунни либос қилдик (10-оят)”. Румий дейдики, “Азиз ва Жалил бўлган Тангрининг ҳикмат, маърифат ва каромат кийимларини кийдириб қўйган қуллари бордир. Халқнинг буларни кўра оладиған ўтқир кўзлари йўқ бўлса ҳам, Оллоҳ Таоло уларни қизғанади. Улар ҳам ўзларини худди Мутанаббининг: “Хотинлар ипак кийимларни безанмоқ учун эмас, балки ўз гўзалликларини кўримоқ учун кийдилар”,

⁶ Навоий асарлари луғати / Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. – Тошкент: Фағур Ғулом, 1973. – 336 б.

деганидек (ҳикмат, маърифат ва каромат кийимлари билан) ўрайдилар”[2, 12].

Лиҳоф ҳам арабча сўз бўлиб, шоир асарларида “кийим”, “ёпинчиқ” ва “кўрпа” деган маъноларни ифодалайди. Масалан, *Сабухий вақти гул очилғонин найлайки, ул ётмиш, Ўзини ғунча янглиғ чирмабон гулгун лиҳофда* (БВ) байтида *гулгун лиҳоф* бирикмаси “қизил кийим” маъносида қўлланган. Навоий асарларида *лиҳоф* сўзи деярли *гулгун* аниқланмиши билан қўлланади.

Қуръони Каримнинг айрим суралари, бинобарин, “Муззаммил” (“кийимларига ўралиб олган зот”), “Муддассир” (“либосларига бурканиб олган зот”) сураларининг номланиши бевосита кийим ва либос тушунчалари билан боғлиқ.

Либос тушунчаси нафақат бадий услубда, балки илмий услубда ҳам мажозий маънода қўлланганлигини, хусусан, тафаккурга ҳам нисбат берилганлигини кузатиш мумкин: “Тафаккурни “яланғочлаб” бўлмайди. Бу муқаддас ҳодиса, доимо либосда бўлиши керак. Шу сабабли биз ментал тузилмалар таркибини ва ҳатто уларнинг мазмун-муноҷариҳасини ҳам тасаввур қилишда беихтиёр лисонга, унинг белгилари воситаларига мурожаат қиламиз” [3, 44].

Воқеликни категория(концепт) сифатида идрок этиш, предмет-ҳодисалар ҳақида маълумотга эга бўлиш ва тўпланган маълумот асосида кузатилаётган ҳодисаларни тавсифлаш ҳамда таснифлаш имконини беради. Навоий тилида қўлланган либос номларини муайян парадигмалар асосида таснифлаб ва тавсифлаб ўрганиш уларнинг семантик ва услубий имкониятларини ёритишда алоҳида аҳамиятга эга.

Навоий асарларида қўлланган “либос” категориясига оид сўзлар турлича ўхшашлик муносабатларини намоён этади ва улар тананинг муайян қисмига тегишлилигига кўра (бош кийим, устки кийим, оёқ кийими номлари, шунингдек, бу парадигма аъзолари таркибига кийим деталлари номини ҳам киритиш мумкин); тайёр кийим ёки унинг учун асос эканлигига кўра (кийим ва мато номлари); мавсумий хусусиятига кўра (ёзги ва қишки мавсумда кийиладиган кийим номлари); қайси ижтимоий табақа ва тоифа кийими эканлигига кўра (дарвеш ва қаландарлар

кийими, шоҳона кийимлар ва қимматбаҳо матолар, ғариб ва қашшоқлар кийими, ҳарбийлар кийими, темирчилар кийими, ҳофизлар кийими, ғайридинлар кийими номлари); қайси тилнинг ифода бирлиги эканлигига кўра (туркий, форсча ва арабча кийим номлари) тасниф аъзоларини шакллантиради.

Шоир асарларида қўлланган бош кийим номлари ўз ичида яна икки турга бўлинади: а) *эркаклар бош кийими: алоқа, амома, бўрк, дастор, каллапўш, кулоҳ, сепеч, тарк, наврўзий*; б) *аёллар бош кийими: бурунчак, гардўаздий, лачак, миқнаъ, нимтарк, сарандоз, шол, ялов, ёглиғ ва б.* Масалан:

Сочида шабнам бурунчак, эй кўнгул, эрмас ажаб,

Сунбул узра гар тушар шабнам таажжуб қилмағил(НШ).

Қўйки мовий ёглиғингни юздин олмай бир замон,

Не учунким, хуш кўринурзарварақ узра шамат(БВ).

Навоий ўз асарларида *рўмол, ёглиғ, бурунчак, гардўаздий, лачак* сингари рўмол тушунчали лексик бирликларни ҳам қўллаган. Шоир бу сўзларни аёллар кийимларининг муҳим қисми сифатида фаол қўллаган.

Рўмол сўзи эски ўзбек тилига форс-тожик тилидан ўтиб ўзлашган бўлиб, ҳозирги ўзбек адабий тили ва унинг лаҳжаларида фаол қўлланади. Б.Бафоевнинг айтишича, Ўрхун-Ёнисей ёзма манбаларида, Маҳмуд Кошғарий луғатида, “Тафсир”да, “Қипчоқ тили луғати”да қайд этилмаган. Рўмол сўзи тарихан кўшма сўз бўлиб, у *рўй-рў* – юз, бет ва *мол* (молидан – суртмоқ, артмоқ маъноларини англатувчи) сўзларидан ясалган. Сўзнинг бу формадаги дастлабки маъноси ‘бетни артадиган, бетни суртадиган’, ‘бет артгич’ бўлиб, ‘бошни беркитадиган’, ‘бошга боғлайдиган’, ‘бош боғлағич’ маънолари кейинчалик пайдо бўлган [4, 129]. Дастрўмолда эса артиладиган аъзоларга қўл ҳам киради.

Қадимги даврларда туркий тилларда рўмол *бурунчуқ* деб юритилган. Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғоти-т-турк” асарида *бурунчуқ* икки маънода қўлланган: а) пешонабоғ (рўмол); б) бошга ўраладиган, ёпинадиган ёпинчиқ [5, 479].

Б.Ражабованинг қайд этишича, бу сўз (*бурунчак* – нозик ипдан тўқилган рўмол)

Навоий ижодида кўп учрамайди, шоир кўп ўринларда *ёғлиғ* сўзини қўллашга ҳаракат қилган. Бу сўз (*бурунчак*) Навоийнинг “Тарихи мулуки Ажам” асарида поэтик тимсол даражасига кўтарилган ва рамзий маънода қўлланиб, ҳукмдорлар ўртасидаги дипломатик муносабатларнинг бузилишига сабаб қилиб кўрсатилган [6,45-49].

Алишер Навоий асарларида ҳам бу сўз *бурунчук//бурунчак* шаклларида учрайди. Рўмолнинг туркийси *ёвлик/жовлик*, эски ўзбек тилида туркийча варианты *ёғлиқдир*. Озарбайжон тилида рўмол *баш йайлиғи* деб юритилади. *Ёғлиқ* қозоқларда *жаулық*. қирғизлар шу типдаги бош кийимини *кийма элэчек* дейишади. Кўпчилик туркий тил луғатларида *ёвлик* шаклида учрайди. Озарбайжон тилида *ёйлик*; қумиқ тилида *явлук*; тува тилида *бош явлык* (Тюркские языки, II, 210, 400); қирғиз тилида *жоолук* – платок (Кирг.-рус., 261); уйғур тилида *йағлиқ* (Уйғ.-рус., 775) [7, 29].

Б.Бафоев *лачак* сўзининг адабиётлар (Шоабдурахмонов, Баскаков, Малов, Будагов)да туркий сўз эканлиги кўрсатилгани ҳолда, унинг этимони борасида маълумотлар йўқлигини таъкидлайди. Олимнинг фикрича, бу сўз ясама (*лач+ак*) бўлиб, *лач* эроний тил материали ва *-ак* туркий от ясовчи қўшимча *лачак* формасини ҳосил қилган. Эроний тиллардаги *лач* сўз-

морфемаси инсон танаси аъзоси *лунж* ва *лагом-лигом*нинг арабийлашган шакли *лижом* сўзлари билан бир умумий асосга эгадир. Демак, *лачак* сўзи *лач+ак* морфологик таркибига эга бўлиб, “лунжни боғловчи” демақдир [4, 129].

Туркий тилларнинг қадимги даврида *лачак* сўзининг муқобил варианты – *эўак* сўзи бўлган. Маҳмуд Кошғарий “Девон”ида *лачакка* ўхшаш кийим номи *эўак* сўзининг изоҳи (*эўак* – хотинлар бош ёпинчиқларига боғлайдиган ип, боғич) [5, 108] функционал жиҳатдан унинг *лачакка* ўхшашлигини кўрсатади. Агар форсийдаги *лачак* сўзининг асоси *лигом*да ҳам, туркий тилдаги *эўак(энеак)*да ҳам ‘лунж’ тушунчасининг ифодаланиши инobatга олинадиган бўлса, тарихан бу икки кийим номлари бир хил вазифага ихтисослашганлиги маълум бўлади. *Лачак* ва *энеак* сўзларига функциядош *локки* (Кекса аёллар бошидан рўмол тушиб кетмасин учун унинг устидан буклаб-буклаб ўраладиган рўмол *локки* дейилади. Ҳозирги кунда Бухоро, Самарқанд ва Тошкентда *локки* ўрнига *пешонабоғ* қўлланади [7, 30]) сўзи ҳам тилнинг тарихий босқичларида қўлланган. Булардан *эўак* бошқа вариантларга қараганда қадимийроқ бўлиб, бу сўз Навоий асарларида учрамайди.

Адабиётлар:

1. Қодиров П. Мумтозлик чўққисига элтувчи йўллар / Тил ва эл. –Т.: Маънавият, 2010.
2. Жалолиддин Румий. Ичиндаги ичиндадур / У.Ҳамдам таржимаси. Ҳикмат, маърифат ва каромат.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2016.
4. Бафоев Б. Кўҳна сўзлар тарихи. –Т.: ФАН, 1991.
5. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғоти-т-турк. 1- жилд.
6. Ражабова Б.Кошғарий ва Навоийда айрим сўзларнинг муштарак талқини // Ўзбек тили ва адабиёти, 2018. – №6.
7. Асомиддинова М. Кийим-кечак номлари. – Т.: ФАН, 1981. .
8. Навоий асарлари луғати. – Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор).